

מתוך: **אילן ושלח – דרך הקרבות של השיבת גולני**

עריכה: בנימין עציוני

הוצאה: צבא הגנה לישראל – הוצאת "מערכות"

שנת הוצאה: 1951

הערה: מסמך זה אינו מוגן בזכויות יוצרים, מכיוון שהזכויות היו שייכות להוצאת "מערכות", הוצאת ספרים השייכת למדינת ישראל, לכן הזכויות פגות 50 שנה לאחר הפרסום, שבמקרה הזה הוא שנת 1951. ניתן ליצור קשר איתי בדוא"ל ynhockey@gmail.com.

המערכה בבקעת כינרות (עמ' 162)

לקראת הפלישה

ה-15 במאי קרב. משמעותו של תאריך זה לגבינו היתה – משימות קרב קשות למעלה מכוחנו. בין רוכסי הגולן הולך ומתרכז הצבא הסורי לקראת פלישה. דרומה מזה מתרכזים כוחות הלגיון וצבא עיראקי – לקחמה כבר השיגו בקרב הקודם על המשטרה וקבוצת גשר, ויש להניח שלמדו ממנו. קורה הגנה הטבעי של העמק הוא ברכסים, והם ביד האויב. הירמוך ניתן למעבר בכמה מקומות. המישור כולו פתוח ופרוץ. לא היה לנו, עד כה, כל מגע עם צבא סדיר, פרט לנסיינות בגשר, ורבה היתה, על-כן, המתיחות. חוץ מדאגה עיקרית זו, – הרי גם עורף החזית לא היה מובטח. לא קשה לשער פריצה מכיוון הרי נצרת, על מנת להתלכד עם הפולשים לשתי זרועות-מלקחים חונקות. המרחק אינו גדול ביותר, והישוב דליל. מספר מבצעים, שנערכו לפני ה-15 במאי, כדי למנוע או להפחית את הסכנה שמעורף, היו הטיהורים בגליל-התחתון וכיבוש צמח. בעמק-הירדן עצמו נעשו פעולות המניעה העיקרית ע"י החבלנים. כך, ב-5 במאי, הופצץ בכמה מקומות הכביש היורד מרכס הגולן לאל-חמה, אלא במשך הזמן תוקן כביש זה, ואי-אפשר היה לחבלו שנית מפאת האבטחה. כן הונחו מוקשים במעברות הירמוך ושפך הירדן לכנרת.

מכיוונים שונים היתה הפלישה עלולה להתחיל. שוערו ארבעה צירי פלישה עיקריים, שלפיהם תוכננה ההגנה: (1) משפך הירדן לעבר טבחה ובקעת גנוסר. (2) מכיוון ואדי אל-חמה, – ע"י הצבא הסורי. (3) מנהרים אל גשר, במגמת עיקוף וכיתור ישובי העמק ממערב. (4) מסביבת קו צינור הנפט לעבר בית-יוסף והמישור דרומה, – ע"י הלגיון והצבא העיראקי.

נוכח הסכנה היה צורך לארגן את כל כוח האדם, לרבות אנשי הישובים, לחלוקת-תפקידים מתאימה. מטה הנפה, שטיפל באזורים, הועמד תחת פקודת גדוד "ברק". הגדוד פנה לועד הגוש בדרישה להעמיד 100 אנשים על נשקם מתוך הישובים. גיוס זה, ללא פקודה מן המוסדות העליונים, נתקל בקשיים, שנבעו מאי-ידיעת השיטות של ההתגוננות שיש לנקוט, וכן מאי הערכה מספיקה של המצב העלול להתפתח. כל העבודות נפסקו בעמק, וכל האנשים עסקו בהתבצרות, בחפירות ובמקלטיות. ועד הגוש טיפל בארגון קורה-ביצורים החיצוני, שיתבסס על הביצורים והתעלה האנטי-טנקית מימי הבריטים שבסביבות צמח-סמרה, ויושלם לעבר מהרים. לביצוע עבודות אלה ביקש הועד אנשים מן החוץ, ומשום-מה לא השיגום. ואלו אנשי הישובים לא עוסקים בכך. קצב הטיפול בענינים לא הלם את מהירות התפשטותם של המאורעות. ב-10 במאי הועמדו לרשות הגדוד 100 האנשים המבוקשים על מידום, כדי להוות כוח נייד באיזור.

נקודת-תורפה בהגנת העמק היתה נהרים. ישוב זה היה זכיון של חברת החשמל בשטח העבר-ירדני. במחנה חיל-הספר חנתה יחידה של הלגיון ושמרה על כל מבואות האזור. פיקוד ההגנה בעמק-הירדן לא יכול היה לתכנן ולקבוע לגבי נהרים, באותה השיטה שטיפל באזורים אחרים, מאחר שחברת החשמל לא החשיבה דבר זה וסמכה על יחסיה וקשרי ההון הבריטי עם עבדאללה. כמה ביצועים הוכשלו בעטיה. את עניניה באזור סידרה באמצעות מוסדות הישוב העליונים. בהנחה זו החזיקה עד לרגעים האחרונים, כשהשעה כבר היתה מאוחרת מלעשות משהו מכריע להצלת המפעל. ב-14 במאי נכבשה נהרים ע"י הלגיון, אנשיה נלקחו בשבי, השכונה נהרסה, והתחנה נפגעה. עם זאת יצוינו מאנשי "הגנה" במקום, שבתוך כל ההגבלות שהיו, עשו ככל יכלתם, וגם הצליחו להעביר חלק מן הנשק לגשר, בטרם יפול בידי הלגיונרים.

בעיות מסוכנות נוספות היו בגשר והעיני-גב. גשר היתה השער לשלשת העמקים: עמק-הירדן מצפון, עמק בית-שאן מדרום ועמק חרוד, ממעברו הטבעי של ואדי בירה, ליד רמת-כוכבא. כפר זה חולש על כל העמק ומבטיח את המעבר לפנים הארץ. במידת מה הופחתה הסכנה ע"י כיבוש רמת-כוכבא ע"י אנשי "גדעון" בליל 16 במאי. עיני-גב היתה מבודדת. התחבורה אליה עברה דרך ים כנרת. קשיים אלה יצרו בעיות חריפות. חסר היה נשק נ.ט. וחומרי נפץ. ברור היה, שהאויב ינסה להכניעה במצור ולהתישה ע"י הפגזות. השארנו, לכל מקרה, בעיני-גב מחלקה, שתשמש רזרבה להגנת הנקודה.

גדוד "ברק" נערך להגנה ועוד הוא רחוק מתקן מלא. הועמדו לרשותו תגבורות נוספות. היחידות הוצבו במקומות הבאים: מחלקה במשטרת גשר, 2 מחלקות באשדות-יעקב להגנת קו גשר-מסדה, פלוגת חי"מ לא מלאה של הנפה הוצבה בצמח ובמשטרה, 2 מחלקות במצב הכן בטבריה, להגנת בקעת גנוסר, או לכל אשר תקראינה, מחלקה וחצי בגליל התחתון, מצב הנשק והתחמושת לא היה מזהיר ביותר. היינו דלים למדי. הנשק הכבד והנ.ט. כלל: 3 מכונות-ירייה, 3 מרגמות "3" ו-4 תותחי 20 מ"מ וכמות מוגבלת של תחמושת. (מחוז, כמובן, לנשק המסייע והקל במשקים). יום קודם הפלישה, נשלחה ע"י מטה החטיבה תגבורת מאנשי "דרור", אשר שולבו במערכת ההגנה ובחלקם שמשו רזרבה.

בלילות האחרונים מיקשו החבלנים את המעברות. כמות המוקשים שעמדה לרשותם, גם היא היתה מוגבלת ביותר נוכח הצרכים הדחופים. לעזרתם הגיע קורס החבלנים החטיבתי, שמיקש את סביבות טבחה. ב-14 במאי ירדו החבלנים לגשר, כדי להכין את פיצוץ הגשרים על הירדן. הם ניסו למצוא את הסידורים הבריטיים, שהעשו בגשרים בזמן המלחמה העולמית, – לאחר עבודה קשה ומיגעת נמצאו החורים, אך הם סתומים היו בבטון. עבודה זו נעשתה ביום, תוך התחשבות בתצפיות שקויימו ע"י הלגיון. פיצוץ הגשרים תוכנן על יסוד הנחה חפשית מעל.

אור ל-15 במאי הגיעה פקודה בהולה מן החטיבה לפוצץ את הגשרים תוך חצי שעה. אותה שעה נראה טור של מכוניות מתקרב **משוני (משתי?)**, כשאורותיו מגולים, לעבר הגבול. החבלנים פוצצו את שני גשרי הכביש, ולא ארכה השעה וגם גשר הרכבת פוצץ. בדרך לגשר נחסמה ממש סמוך לחטמם של הלגיונרים.

מטה-החטיבה 13.5.48

אל: מגדים, מפנים

פקודת יום מס. 1

1. לרגל סכנת הפלישה עם סיום המנדט הנני מכריז על מצב צבאי בכל המרחב, החל משבת 15.5 ועד להודעה חדשה.
 2. עם קבלת פקודה זו עליך לבצע את כל ההוראות שתקבלם בכתב בפקודות מיוחדות לכך.
 3. למצב זה יש לאחד וליעל את המטות הנפרדים של המטות (גדוד ונפה) לפקודת מפקד הגדוד.
 4. הנך מוסמך להכריז ולבצע גיוס מלא של כוח האדם במרחבך בהתאם לצרכי המערכה.
 5. ניתנת לך בזאת סמכות לגייס ולהפקיע כל סוגי נשק מהישובים לצרכי המערכה לפי הצורך.
 6. עליך להמריץ את הישובים להתחפר ולהתבצר במהירות בפני הרעשות אויר ותותחים, ולהטיל גיוס חובה של התבצרות על כל התושבים.
- ידעה זו יש להביא לידיעת כל מפקדי היחידות והישובים.

(-) גולני (*)

מפקד החטיבה

(*) "גולני" – כינויו של משה מן, מפקד החטיבה באותם הימים.

הפלישה (עמ' 165)

במוצא ה-15 במאי נראו מכוניות מוארות נעות מכפר-חארב לאורך רכס הגולן. בשעה 0100, פתחו הסורים בהרעשת תותחים ורגמות על עיני-גב. בשעות הבוקר הופיעו אוירונים והפציצו את ישובי העמק. התותחים החלו להרעיש את שער-הגולן ומסדה. כשתי פלוגות סוריות החלו לרדת מתל-אל-קאסר, שנתפס עוד בלילה, כשאנשיהן

מתקדמים ונפרסים זקופים, בחיפוי התותחים והמכונות, לעבר מחנה הצבא שבצמח והקרנטינה החדשה. יחידת החי"מ, שהיתה בקרנטינה, עזבה את מקומה עם התקרבות הסורים. מערך יחידות החי"מ בצמח התערער. היו אלה רגעים קריטיים ביותר. יחידת הגדוד, שהיתה מוכנה בטבריה, הובהלה מיד, ובמשך 20 רגע הגיעה לצמח והתארגנה מיד בקרנטינה. הסורים נתבססו במחנה ובקרנטינה. שני חבלנים, שנשלחו למקש את סביבות הקרנטינה, יצאו בידיעה שהיא נמצאת בידינו. משהתקרבו – נפתחה עליהם אש. מיד קפצו מן המכונות, שעלתה באש בהפגע המטענים שבתוכה. החבלנים הצליחו לחזור בשלום.

מעריך צמח, שהשתרע משכונת מנשייה דרך תחנת הרכבת עד בית-הקברות שליד שפת הים, באורך של ק"מ אחד, הוחזק ע"י 3 מחלקות של הגדוד ותגבורת אנשי משקים מכל סביבות העמק. היחידה המחזיקה הצליחה לעצור את התקדמות הסורים, מצד הקמפ. עם ההתקדמות לצד צמח, נעה פלוגה סורית אחרת, מתל-אדוויר, בחיפוי שריונים, ותוך כדי הרעשה כבדה על שער-הגולן ומסדה, לעבר מכון המים שעל הירמוך, ששימש עמדה קדומנית להגנת שני המשקים. העמדה חורחרה כליל. כל אנשיה, פרט לאחד, נהרגו. השריונים וחיל-הרגלים המשיכו להתקדם לשער-הגולן. למקום נשלחה תגבורת של מחלקה עם תותחים א.מ., שהספיקו להגיע בעוד מועד. יחד עם אנשי המשק תפסו עמדות והמטירו אש על הטור המתקרב. לאחר שנפגעו כמה כלי רכב ואנשים, – נסוג האויב. מאז ועד עזיבת שני המשקים לא ניסו הסורים לתקוף בקטע זה.

פרט להפגזות ותמרון-שריונים בשטחים הרחוקים, הסתפקו הסורים, בשלב זה, בביסוס כיבושיהם וחזרו ונתארגנו. כן נמשכו במשך היום ההרעשות האויריות על כל משקי העמק. ארכה זו, נתנה למטה הגדוד את האפשרות לארגן מחדש את הגנת צמח עצמה. האנשים התחפרו בתוך ההפגזה, אם כי במידה לא מספקת, מהעדר כלים מתאימים ומחוסר זמן. נחפרו שוחות, ואלו האנשים התגוננו בעיקר מתוך הבתים. אנשי העמק רוכזו להכנת מחסומים בדרכים. הגשר שמעל לתעלה האנטי-טנקית פוצץ. בלילה נערך תמרון-הטעיה של סירות על פני הכנרת, שפתחו באש על החוף, כדי להגביר את מתיחות האויב ולשבש את תכניותיו.

למחר ניסו הסורים לשוב ולתקוף, בסיוע שריונים וחיפוי תותחים, את סביבות תחנת הרכבת ובית-הקברות. חיל-הרגלים הסורי נשתהה הרבה אחרי השריונים ולא העז להתקדם מחמת תשובת האש של המגינים, אם כי זו היתה חסכונית ביותר, מפני צמצומה של כמות התחמושת שעמדה לרשותם. (דיינו אם נציין, כי כשהוחלפו היחידות, הושארה כל התחמושת של היחידה המוחלפת, כיון שבזו שהחליפה אותה היו לכל חייל פחות מ-50 כדורים.) התותחים הא.מ. שהוצבו בעמדות לא-מתאימות, מחוסר ידיעה, סיעו, בכל זאת, לבלימת ההתקפה. שבירת ההתקפה עודדה את רוח המגינים. האויב לא פסק את הפגזותיו. בלילה נתקבלה הודעה מטבחה, כי יחידה סורית, שניסתה לעבור את שפך הירדן, עלתה על שדות מוקשים ונסוגה, לאחר שנפגעו מהם כמה חיילים, וביניהם קצין סורי גבוה. במסגרת ההטעיות רוכזו מכונות העמק ועלו באורות כבויים לרכס פוריה-אלומות וחזרו באורות גלויים, להגביר בלב הסורים חששות בפני תגבורות מגיעות. כן רוכזו הטנקים, שיקימו רעש בדימוי לטנקים.

היום שלאחר כך היה שקט במידה יחסית, פרט לתמרון-שריונים קלים, הפגזות מתמידות והפצצות מן האויר. אך היה זה השקט שלפני סערות היום הבא – ה-18 במאי.

פריצת קו ההגנה בצמח (עמ' 166)

ב-0430 החלה הרעשת צמח, שער-הגולן ומסדה, שגברה והלכה מרגע לרגע. בעת ההיא נפרסו כ-30 שריונים מסוגים שונים (ביניהם טנקים) בקשת רחבה מסביבות המחנה עד לבסטין, והחלו להתקדם בפיוור לעבר צמח. חיל-הרגלים הסורי לא השתתף הפעם בהתקפה, אלא חנה ממרחק. ההרעשה ערערה את בתי החמר, ששימשו מסתור למגינים. החפירות לא היו עמוקות במידה מספקת, שוחות רובאים בלבד, שחסרו כל כיסוי-ראש. אנשים רבים נפגעו, ביניהם מפקדים. השריונים התקדמו תוך כדי הצלפת פגזים לעבר העמדות. אחד התותחים הא.מ., שהוצב כנגד כלי הרכב, נפגע והוצא מן השימוש. הטנקים המתקרבים מדרום איגפו את השכונה שמעבר לתחנת הרכבת. באזה שלנו, שהטיחה אש מאחד הבתים, נטלה את חשקו של חיל-הרגלים הסורי לנוע, כן האיטה מעט את קצב התקדמותו של השריון. אבל, לא לזמן רב. ההרעשות שבאו בכיוון ישיר והאיגוף שמדרום אילצו את המגינים לנטוש את עמדותיהם ולהתחיל לצאת מתוך צמח, כשלא ניתן להוציא מתוכה את כל הפצועים. השריונים כיסו באשם את הרחובות והמפלשים שבין הבתים. בתופת אש זו קשתה הנסיגה. האנשים זחלו בית הבתים ובקוצים ומספר הנפגעים נתרבה. והלך.

ביום שלישי בבוקר, ה-18 במאי, נפתחה עלינו ההתקפה הגדולה. זמן-מה עמדנו בפני האש הקטלנית של האויב ולחץ הטנקים שלו, אך נשברנו! הצלחנו להחליץ מן הקו דרך סימטאותיה העקלקלות של צמח ולהגיע בנשק ביד, עם הפצועים, אל תחנת-המשטרה. ידעתי: צמח אבודה. האויב עולה על דגניה!

ניסינו להתבצר בבית-המשטרה. מרגע לרגע רבו הפצועים וההרוגים. כבר נשארנו רק כ-20 איש שלמים במשטרה. לא הבנתי, לשם מה אנו שרויים עדין כאן. האויב חוסם בטנקים שלו את דרך נסיגתנו לדגניה. – האם בגופנו נעצרים? הד מכונת-היריה שלנו נשמע מעל הגג, – "המוהיקני-האחרון!" – אמרתי בלבי – והנה מכיין גם הוא ירד אלינו והודיע: יריותינו אינן משפיעות על רכב-האויב. ניתנה פקודת-נסיגה: "לעזוב את הפצועים ולצאת!"... דרך הפירצה, שבה נכנסנו כמנצחים פני שלשה שבועות, יצאנו עכשיו בנסיגתנו, ופנינו לדגניה... עד היום איני יודע, כיצד עברתי את "דרך-המות" הזאת והגעתי שלם בגופי. האויר היה דחוס משריקות כדורים ופגזים. ידעתי: הנופל לא יקום עוד... חברים, שיחזיו גדלנו ולמדנו, נפלו לעיני, וידי קצרה מהושיע. המות פשט אחרינו את ידיו הארוכות וקצר את קצירו בלי-רחם... מזועזעים הגענו לדגניה. הד-עמום נשמע מצמח... עם ערב נשתרר שקט. דממה מבשרת רעות ירדה על הכל. – דרוכים ישבנו, וחכינו ליום המחרת.

ההתנגדות רפתה וכמעט פסקה. השריונים החלו לנוע באין מפריע בשטח פתוח. המגינים נסוגים לעבר בנין המשטרה והלאה. מכונת היריה שהוצבה בבנין, מחפה על הנסוגים. בינתיים, תוך התקדמות הרכב הסורי, הופגזה המשטרה הפגזה קשה, ושני טורים קרבו אליה כבמלקחים, מתוך הרחוב הראשי ומעבר השטח הפתוח שמדרום. רק עם הכבש הכפר, החל חיל-הרגלים הסורי להתקדם.

הסמג"ד, צביקה לבקוב, הגיע לפנה"צ לתחנת המשטרה, על מנת לארגן את ההתגוננות. הערבוביה היתה גדולה, והאנשים אובדי עצות. צביקה ריכז את המגינים ודרש תגבורת נוספת. המחלקה, שחנתה בשער-הגולן, אשר לא הותקפה עדין, הוזעקה לעזרה, וכן שארית הפלוגה לטבריה. עד שהגיעו התגבורות נעזבה תחנת המשטרה ע"י מגיניה, ונפגעים רבים נשארו בתוכה, וביניהם צביקה. ברגעים האחרונים הספיקו עוד לפגוע בכמה כלי רכב. המצב היה חמור. שרידי הנסוגים מצמח היו שבורים ורצוצים. בשטח שבין המשטרה לדגניה נמצאו נפגעים רבים מן הנסיגה הקטלנית, והאויב המשיך להמטיר את אשו. המחלקה, שהוזעקה משער-הגולן, הוצבה דרומית-מערבית לצמח, בין הכביש לבית-זרע, כדי למנוע אפשרות תקיעת טריז דרומה. החזקת המשטרה, ואפילו לזמן קצר בלבד, נתנה את האפשרות לארגן מחדש את הנמלטים למחלקות ולהציבם בקו בית-ירה-דגניה ב'. על גשר הירדן הונחו חומרי נפץ. החבלנים חיכו לאות. המכוניות עסקו בהעברת הפצועים הרבים משדה המערכה לטבריה.

מצב-הרוח של האוכלוסיה האזרחית בעמק-הירדן היה ירוד ביותר. הילדים פונו בהיללות רבה בתוך ההפגזות, וכן בלתי לוחמים אחרים. מראה אימים היה בדרך ליבנאל. כשטיפסו בה הילדים ונמלטו למעלה בין ההתפוצצויות המרדפות אחריהם. האבידות המרובות מבני העמק דיכאו מאד. היתה הרגשה מרה של התערערות וחוסר-אונים, ואין יודע מה ילד היום...

מטה-החטיבה שלח תגבורות נוספות מאנשי "דרור", מישובי הגליל התחתון והעמק. כן הגיעה, לאחר שבירת הקו, פלוגת פלמ"ח מכובשי צפת, שהתכוננה להנחית מכת-נגד בלילה.

אותו יום נסתפקו הסורים בכיבושם וייצבו את קויהם בצמח ובמשטרה. הפיקוד-העליון, אשר העריך את חומרת-המצב, מינה את משה דיין כמפקד הגזרה, והעמיד לרשותו כוחות נוספים שהחלו להגיע.

לילה לאחר הנסיגה. (עמ' 168)

כשעתים לפני צאת הפלמ"ח, הגיע מברק משער-הגולן, שהודיע על הכנותיהם לפינוי (ממסדה לא הגיעה כל הודעה). מברק תשובה בהול ונמרץ, – שנשלח בחזרה, ובו פקודה מפורשת ממפקד הגזרה, לא לעזוב את הנקודה, – לא קיבל כל תשובה. האתה, שהתקשר כל הזמן, – לא נענה. (אח"כ נתברר, שבעת ההיא כבר פונו שני המשקים מישוביהם). משנודע הדבר, – נדרשו האנשים לחזור למקומם. הענין נתעכב עד לבוקר, ובשהגיעו אנשי שער-הגולן לקרבת המשק, – כבר נמצאו בו ערבים, שהתצפית זיהתה אותם ככפריים. האנשים נסוגו למשק שממנו יצאו, אף על פי שבמקום זה ערוכה היתה תגבורת לעזרה. רק בשעה 10.30 נכנס הצבא הסורי הסדיר לשני המשקים והחלו השוד וההצתות.

כאמור, יצאה בלילה פלוגת הפלמ"ח וניסתה לכבוש בחזרה את בנין המשטרה, בסיוע מרגמת "דוידקה", שהועמדה בדגניה והתותחים שפעלו מבית-ירח. היחידה הצליחה להתגנב ולתפוס את בנין בית-הספר הסמוך. משניסו להתקרב לבנין המשטרה נפתחה אליהם אש מן הבנין ומן השריונים שהיו בקרבתו. כמה כלי רכב נפגעו ע"י פיאטים ובקבוקי מולוטוב. המשטרה אמנם לא נכבשה, אך לאויב נגרמו אבידות. נראה היה בעליל, שפשיטה זו שיבשה לא מעט את לוחי-הזמנים של הפיקוד הסורי וגרמה לדחית ההתקפה על הדגניות ליום נוסף. בעית אספקת התחמושת, נשק, אף מזונות ושירותים אחרים למשקים ובעיקר למותקפים, רבצה על הגדוד, מאחר שלא היתה מסגרת אזרחית שתטול על עצמה חלק מן העול הזה, וכן הדאגה לסידורי הקשר והאישפוז, אספרת בגדים וכו' (למעשה, היו כל אנשי המשקים חיילים בקו החזית). הבעית היו חריפות וברובן נפתרו בתוך לחץ הקרבות ומניעת הערבוביה קשתה, איפוא, ביותר.

קרב הדגניות. (עמ' 169)

למחרת, ב-20.6.48 בשעה 0415, פתח האויב בהתקפה על הדגניות, כשהוא מסתיע בהרעשה כבדה מתותחים ומרגמות. רכב השריון הסורי, שכלל טנקים ומכוניות משורינות, נפרש תחילה מול דגניה א' והחל לתקוף את המשק תקיפה חזיתית, כשחילי-הרגלים נע בכיסוי. הטנקים הרעישו את הפילבוקסים והעמדות הבנויות בכינון-ישיר ופרצו את גדר המשק. התגוננות המגינים, שכללו מאנשי המשקים, שרידי מחלקות צמח ויחידות התגבורת, – היתה נואשת. המשורין הסורי הצפוני-הקיצוני הוצא מכלל שימוש ע"י פגיעת תותחים א.מ. ואלה שהגיעו עד התעלות נפגעו בבקבוקי-מולוטוב ופגזי פיאטים. צותות הטנקים שקפצו החוצה נקטלו באש המקלעים של המגינים. הפגיעה ב-5–6 כלי הרכב, ערערה, כנראה, את בטחונם של הסורים, והם החלו לסגת. היה זה, למעשה, רגע המפנה במערכת עמק-הירדן. חילי-הרגלים הסורי, בראותו את הטנקים שנפגעו, החל לסגת לאחור. בדגניה ב', שבה תקף האויב לאחור שהתחיל בדגניה א' ולמד מעט מכשלונו שם, לא העז להתקרב לטנח קצר ביותר. יצוין, שהפנית אש המקלעים והרובים אל אשנבי הטנקים והשריונים, עצרה במידה רבה את התקדמותם. חילי-הרגלים הסורי ניסה שם לתקוף פעמים, אך בחר לסגת, כשנתקל באש המרוכזת של המגינים. חיילים רבים נפלו בשטח ונסחבו ע"י חבריהם, רבים מהם הושארו בשטח. גם לנו נגרמו אבידות לא מועטות בחללים ופצועים.

ברגע המכריע של הקרב הופיעו לראשונה תותחי-השדה הישראליים. תותחים אלה, שהופעלו בלא מיתקני כיוון, אלא טווחו עד ידי יריותיהם בלבד, החלו לפגוע בריכוזי השריון והנשק המסיע שנמצא בין צמח לדגניות. דבר זה הגביר את מבוכת הסורים ומנוסתם שהחלה בדגניות, ועזבו בחפזון רב את שדה-המערכה. למעשה, התרוקנה צמח אותו ערב מכווחות אויב. רק למחרת חדרה פנימה יחידה עברית ולאחריה באו יחידות נוספות והחלו להתבסס בכפר. עם נסיגת הסורים מצמח עזבו גם את מסדה ושערה-גולן, לאחור שפוצצו ושרפו כל מה שהשיגה ידם. יחידות התגבורת נכנסו אל המשקים המפונים. ההרס והחורבן החרידו – כמעט ולא נשארו בנין או מיתקן בשלימותו. אותו יום יצאו האנשים לחפש ולזהות את החללים, שנשארו בשטח עם הנסיגה. הגויות נאספו והובאו לקברי-אחים בדגניה.

בגזרות חזית אחרות. (עמ' 170)

כשהתנהל הקרב בדגניות, המשיך האויב לתקוף בלי הרף את גשר ותחנת המשטרה. אנשי המקום ויחידות הגדוד הדפו פעם בפעם את האויב והסבו לו אבידות. תצוין במיוחד עמידת המחלקה שהחזיקה במשטרת-גשר, והמכונאים שהפעילו את ה"הוצ'קס" והדפו את התקפות השריונים וחילי-הרגלים.

אחד הדברים התמוהים במערכה זו היתה התנהגותם של הערבים מקו סג'רה-התבור. במשך כל הקרבות ריתקנו לגזרה זו כוח מבלי להזיזו, אפילו במצבים החמורים ביותר במקומות האחרים, בדעתנו את אפשרויות האויב. המשימה העיקרית בגזרה זו היתה אבטחת הדרך להעברת תגבורות ציוד ואבטחת ישובי הסביבה. פרט להטרדות קלות, שנערכו ע"י הלוביאנים, לא הופרע המצב באזור והתנועה בקו החיוני היתה מובטחת. יש להניח, שכיבוש סג'רה הערבית והפשיטה בזבחים, ימים אחדים קודם הפלישה, גרמו לאויב אבידות כבדות ודלדול כוחות, בלי שהספיקו לערכם מחדש לקראת ההתקפה הסורית. בגמר הקרבות בעמק-הירדן, הוצאו יחידות הגדוד לאט לאט ממקומן, כשהן עייפות, ומדולדלות, לטבריה והתארגנות מחודשת.

יצחק ברושי

אותה שבת, 15 במאי, מצאה אותנו בלתי מוכנים. התמימות הפושעת, שהיתה נחלת הכלל, נתנה חופש לדמיון לשער מה יהא עלול להתרחש; לא ניתנה אפשרות להיפטר מהמושגים הישנים על הגנתנו וחישי-מהר לסגל עצמנו לבאות.

ישבנו אותה שבת בשעור של עזרה ראשונה. אתנו היו כל החברה שהיוו בימים ההם את כיתת פל"ם א' שלנו. מאחורינו כבר היו כמה פעולות. כבר התנסו בטבילות אש שונות ויצאנו שלמים. ישבנו בשעור, צחקנו והשתובבנו, אך גם למדנו משהו – השעורים המעטים הללו, כה הרבה נתנו לנו כעבור כמה ימים, כשהיינו אנוסים לטפל בחברים הפצועים.

נקראתי החוצה. המא"ז פקד עלי להכין מהר את האנשים – עלינו לצאת תיכף ומיד לצמח. התארגנו במהירות, ומכונית והילתנו לדגניה. שם נפגשנו עם עוד כיתות אחדות, ויחד היוונו מחלקה. לא ידענו מה המצב, אך הכל היה דוחק ובהול. לא ניתן לנו מפקד, רק הוראה קצרה ניתנה: רוצו לצמח. בבנין המשטרה פגשנו באחד המ.מ. בפנים מביעים מתיחות הודיע: "הערבים בשערי צמח, רוצו לשם ותפסו את הקו". ו"מפקד למחלקה?" – שאלתי. "אין, אתה תהיה המפקד". לא היה זמן להסברות. מה דלים היינו במפקדים, ומתוך הכרח היו מעמיסים לפתע פתאום על האדם תפקיד ואחריות, שלא היה לו כל מושג עליהם. ומתוך הכרח, נאלץ היה לבצע אותם. מקרים כאלה היו רבים.

רצנו הלאה, לכפר. שם נודע לנו שהקרנטינה והקמפ נעזבו ע"י כיתות המשמר שלנו, והצבא הסורי כבר נמצא בהם. קטע כפר, מהכביש דרומה – כולל את תחנת הרכבת ומנשייה – נתפס ע"י כיתות הדגניות, ועלינו לתפוס את הקטע מהכביש צפונה עד הים.

חילקתי מיד את הכיתות לקטעים ואת האנשים לעמדות – הצטרפו עלינו עוד אנשים מספר מהנסוגים מהקמפ. דניק בראש חוליה מקלענית מוגברת, תפס עמדה קדמית בבית-הקברות, השולטת על הכניסה הראשית לכפר. וכך התחלנו להתבצר – לפתוח אשנים בחומות החמר, להוסיף לבנים ואבנים, להסוות, והכל תוך תנועה מינימלית.

האויב, לאחר שפרץ לתוך העמק, כשתל-אל-קאסר משמש לו בסיס, ותפס את הקרנטינה והקמפ, התחיל לרכז אש על עמדותינו הקדמיות שבצמח, ובפרט על הגזרה הדרומית – תחנת הרכבת. אותו קומץ אנשינו שם עמד בפני אש חזקה של תותחים ומכונות כבדות. לאויב לא היה מחסור בתחמושת והוא ירק אותה ללא קמצנות. לעומת זה היו לאנשנו רק רובים ושני מקלעים, וזו לנו הפעם הראשונה לעמוד בפני אש תותחים. אך לכל מתרגלים, ולא עבר זמן רב – וידעת לחשב את שריקת הפגז, להצניע ראש ושוב להרימו.

הדאגה העקרתית היתה – חוסר מפקדים. לא היה עם מי להתייעץ ולהחליף דעה. אנשים היו נכונים לכל, אך אין די בכך. מלחמה היא מקצוע, שצריך ללמדו. ואני, עם רצוננו הטוב, לא ידעתי אותו, ובכל זאת, כשהייתי מסייר בעמדות ופוגש את החבריה ורואה את פניהם העזים, – היה חודר בטחון ללב. אילו ראית את פניהם של גור, של זמיר ודן; הם ישבו בעמדה הקדמית, היו מרכינים את ראשם עם כל חבטת פגז בקיר החושה, ואחר כך זוקפים אותו שוב ומחכים בקוצר רוח לאויב שיתקרב. האחד בקבודי מולוטוב בידי, השני מפקד המקלע, והשלישי רובהו בידי והוא סרוח מאחורי שקיקי החול. אילו אותם ראית – וידעת: אלא לא יכזיבו. ואם עברת הלאה – ופגשת בעמדה שניה ביעקב מ. ופטל, כשהם גחונים על גבי האשנבים, והמקלע בידיהם. ואחר תפגוש בעיניך ברפרוף את בן בית-זרע החופר ומעמיק את עמדתו. והלאה, בקטע הדרומי – קטע הדגניות – שם מוטיק ורוניק, מוליק ואמנון. פניהם המלוכלכים, המפויחים, החדירו עמוק את האמונה: אלה יחזיקו מעמד.

ומבלי משים תזכור פתאום, כי עם כל אלה שהתובבת יחד בבית הספר; כי את והוא ואני היוונו פעם את חברת הילדים, – ואז חשת את גודל הזמן.

הטקטיקה של האויב באותו היום היתה – ריכוך עמדותינו ע"י אש, ולאחר זה נסיון של התקדמות רגלים, המון בלתי סדיר, שהופיע כגלים מעבר לקאסר – בחיפוי של טנקים וכלי רכב אחרים. תוצאות טובות לא השיגו. הרגלים היו נקצרים באש המקלעים שלנו ונסוגים בחזרה מעבר לקאסר. תכססו זה נשנה מצדם כמה פעמים ללא תוצאות.

אך המקלעים, שעבדו ללא הפוגה, הלכו והתקלקלו. היינו מרכיבים משנים אחד, מחליפים פה ושם חלק – והמקלע חוזר לפעולה. גם התחמושת בגזרת הדגניאים הלכה ואזלה. היו באים בריצה ומקבלים אצלנו. בשעות הצהריים נפצע רוניק ש. שהיה המפקד באותו קטע.

בקטע הצפוני שלנו לא נעשו נסיונות רציניים להתפרץ. היו מסתגרים דרך הקמפ עד בית-הקברות הפתוח, ומכאן היינו מבריחים אותם והקטע חוזר ושוקט. כך ישבנו שם ועשינו כמיטב יכולתנו שלא לאפשר לאויב לפרוץ את קו צמח.

וזוכר אני, שהיתה מימרא שגורה בפיו: "להחזיק מעמד שנים-שלושה ימים, – כך אמר בן-גוריון". ואז... יבואו טנקים, תותחים ואוירונים שלנו. והיתה לאותה אשליה ערך רב בהחזקת רוח הלווחמים.

כהתיעצות דחופה בינינו, מפקדי המחלקות, החלטנו לשלוח שליח למפקדה ולדרוש נשק אנטי-טנקי. שמענו על איזה ספק-תותח שישנו. ואמנם, בלילה הובאו לגזרת צמח שני תותחים. באותו הלילה בא ונצטרף אלינו משה'לה כהן. בואו היה עידוד רב לכולנו. מיד נתן הוראות ועצות, אירגן ודאג. אך חשובה מכל היתה עצם הופעתו, אישיותו. מלא בטחון היה, תקיף, עז וגלוי. נעים היה לעבוד תחת פיקודו.

הלילה בכללו היה שרט, חוץ מיריות בודדות. יכולנו להתחפר ולשפר את עמדותינו. הצטיינה בזה במיוחד כיתת בית-זרע שהיתה בקטע שלנו.

במשך הלילה הוצבו התותחים והוסו. אך עם בוקר הוברר, שהאחד הוצב במקום שאין לו שדה אש ושום תועלת לא צמחה ממנו.

לעומת זאת, השני, שתפס עמדה על הכביש המרכזי, ליד הדואר, היה פותח באש על הטנקים ומאלצם לסגת לטווחים יותר גדולים. עזרתו היתה רבה. הוא היה הכלי היעיל היחידי. אך לרוע המזל הלכה תחמושתו ואזלה, ובא הרגע, שהתותחן הודיע: "עוד 20 כדורים"... ואחר כך: "עוד שני כדורים"... התחילה התרוצצות ממהלמה למטה, תשדורות והודעות, ולבסוף באוירון תחמושת שהגיעה רק בלילה.

במשך היום היו עוד נסיונות מצד האויב להסתער באותו חיל-גלים, שהיה כאספסוף, אך נסוגו תוך אבידות בלי להשיג דבר. ההפגזה ביום השני גברה גם היא. היו לנו כמה פצועים. מוטיק כ. נהרג. הוא היה הקרבן הראשון. כשהונח על גבי האלונקה, בהיותו פצוע, לא יכולנו להכירו. הודיעו, שהוא עודנו חי. אולם כשלבסוף הוברר שנהרג – ירדה דממה עצובה ללב.

הגיעה מעט תגבורת. אך היו ביניהם גם אנשים המומים ומבולבלים ולא נעזרנו בהם הרבה. לדוגמא: הגיעה אתם חולית רגמים "2", אך הם היו כה מבולבלים שלא יכלו לפעול. חיפשתי רגם, אך לא מצאתי בכל הקטע. וכך, מתוך אותו לחץ ההכרח, נאלצתי להיות גם הרגם. כך עבר עלינו גם היום השני.

האנשים היו עייפים ורצוצים. הפשפשים בתוך החושות המסריחות והשמיכות המזוהמות לא הניחו לנמנם גם בשעות השקטות, אולם האמונה התבססה – הנה עברו יומיים, ואנו, בכל חולשתנו, החזקנו אותם.

עם חשכה המשכנו להתחפר – זו היתה הנחת היסוד, שהפכנו אותה הלכה למעשה. עם דמדומי הבוקר באו להחליף אותנו. היו אלה מחלקות שנשלחו מהגדוד והן באו בלי נשק במידה מספיקה ומשונה היה לראות אותם עוברים בשורה ומכל חייל מסירים את התחמושת, וכן לקחו את כל המקלעים שהיו ברשותנו. יצאנו ערומים למחצה.

את צמח עזבנו בהרגשה שקטה למדי. ליד הסכר התאספנו כל הכיתות שהוחפלו ומשם הובלנו לבנין המשטרה בטבריה – לנופש. היודעת את את התענוג לשכב אחרי ימים כאלה, מרוחץ ונקי, במיטה רכה ולעשן בנחת סיגריה? מנוחתנו לא ארכה ביותר. ביום השלישי בבוקר, 18 במאי, קיבלנו פקודה דחופה לחזור מיד לצמח. יצאנו באוטובוסים בפיקודו של משה'לה. ממחלבת "תנובה" המשכנו בריצה לדגניה. ומכאן, דומני, תוך אותה ריצה מזורזת, נרעד משהו בלב. לקראתנו יצאו בריצה מדגניה נשים ותינוקות בזרועותיהן. אבות זקנים וילדים לצדם, וכל אחד גורר איזה חיתול או סדין, ופני כולם בהלה ותמהון – מחזה של פליטים במנוסתם. וכל זה, תוך רעם התפוצצויות פגזים בין הבתים.

המשכנו דרכנו בריצה, ומשה'לה בראש. עברנו את בניני המשק, משם דרך הלולים לפרדס, ומשם בתוך שדה תבואה ישר בכיוון למשטרת צמח. לאורך הדרך נפלו פגזים. האויר היה ספוג אבק שריפה. הטנקים כבר היו על הכביש הראשי ומסביב למשטרה. לקראתנו רצה מחלקה מהמשטרה, חזרה לדגניה, ומשונה היה לראות שהיא נסוגה עם כל נשקה ומקלעיה, בה בשעה שאנו התקדמנו ללא מקלעים. ליד שדרת-הברושים נעצרנו. משה'לה ניגש למשטרה לברר את המצב.

במפליש של בית-הספר הערבי היו מוטלות גויותיהם של כמה הרוגים. פצועים שכבו, נאנקים. לא היה לקום לסנטימנטליות. הורדתי מן האחד מקלע, מהשני תחמושת ומסרתי לחוליה המקלענים שלנו, שתפסה עמדה בקצה השדרה, מול אחד הטנקים. בינתיים שלח משה'לה את פְּנָה וכיתתו מדגניה ב' להחליף את עמדת המקלע שלנו. ושם, באותה פינה ארוורה נפל בנה ואתו נפלו אנשיו, בהחזיקם רימון, רובה וסטן מול הטנק העולה עליהם.

ההפגזה היתה קשה. עשרות כלים, מכל הצדדים, ירקו אש ועופרת. מערבולת-מות. היה ברור, שצמח אבודה. קיבלנו פקודה לחצות את הכביש לעבר טחנת-הקמח ההרוסה. למזלנו מצאה חפירה מעבירת-מים מתחת לכביש, מציאה

שבלי ספק חסכה לנו אבידות. זחלנו ותפסנו את חורבת הטחנה. כל זה אירע תוך רגעים מעטים. ראינו את אנשינו נסוגים במפוזר מבנין המשטרה. הכל נשבר. האנשים רצו בודדים ומיואשים, על כל מטר מתרבים הנופלים. משה'לה רצה לשוב עם מחלקתו ולפרוץ לכפר. לשם מה? היה ברור שהכל אבוד. הטנקים הקיפו אותנו מכל הצדדים, כשהם מתקדמים ופולטים אש. צריך לסגת כל עוד יש אפשרות" – אמרתי לו. "לא נזוז מכאן!" – שאג לעומתי.

דבר מוזר הוא לצפות לעבר מישורי צמח, לעבר כלי הרכב של האויב המתפשטים בהרחבה, המתקרבים מעגלים-מעגלים, לצד דרום ולצד מערב. ואי-שם, בתוך, – חיילי ישראל נסוגים ונופלים בלי יכולת להיעצר וליצב מערכה, מריגורל, וצמאי-הצלה. עולמות נופלית, כוכבים כבים. פצועים זועקים לעזרה, פצועים נאלמים דום. עוד צללים בודדים של חברים חולפים על פניהם – ואינם... נשאר רק שדה דומם, קוצים צהובים, וטרטור טנקים מתקרבים. עכשיו התאזרו אומץ ובאים גם רגלים בעקבותיהם. יללת נצחון של אויב... פה ושם עוד נאנחים אחרונים, מתבוססים בדמיהם ושומעים קול צעדים מתקרבים – – – והן אנשיהו הם אלה, בשר מבשרנו, גאות לבנו, אהובי נפשנו. ואין אנו פורצים מכאן משום צד. ואין אנו פורצים כולנו למול השדה – לגונן, לחבוש, להציל, לעצור, להדוף – היתכן? הננו שטופים בשונות ואף בקטנות, ולכל זה ייקרא כנראה: "לא לאבד את העשתונות! להביט בעינים קרועות קדימה, להדק את הלסתות, לצפות אף לבשורות-אויב ולכונן את הקו ולהתכונן אל הקרב!" הקטנות והגדולות מעורבות יחד. ובכל זאת – מדוע לא נקראנו לבוא בהמונים אל השדה ולחפות, לפחות לחפות? – אך הבהלה איומה, מפוררת, דורסת. איך כוח לעצרה.

יום שלישי ט' באייר תש"ח – "היום השחור".

אחר הצהרים עוד נמשכה תנועת הפינוי של המשקים הדרומיים לעבר יבנאל. קבוצת נוער מן המשקים עשו דרכם ברגל בשביל העולה בין הכרמים אל ההר. גם בוגרים נראו. לרוב מבין העולים החדשים, בהולים ונבוכים, משרכים דרכים כאשר כבר עשו לא פעם אחת בלבד, שם. אף דמויות מוכרות מיושבי העמק נראו כפופות, מדוכאות, חירות, – מי לצורך עשייה ומי לצורך ארגעה. עוד התנועה בחצרנו רבה. השממון של "בלי ילדים" אינו מורגש עדין בחריפות כזו. ובחזר האוכל אין התנועה פוסקת. חיילים ולוחמים נכנסים ויוצאים, וחברותינו מכינות ומחלקות. למן הבוקר עסקו במלכאות, אחר-כך טיפלו בילדי המשקים, האכילום, השקום, עזרו על ידם. אז רצו להפרד מילדיהן היוצאים וחזרו להאכיל את היוצאים והבאים. כבר הגיעו לאוזניהן בשורות, השו את הבהלה, ידעו כי חרב מתהפכת ממעל – ולא פסקו מלעכין ולהגיש לכל הבחורים האלה, קשישים יותר וצעירים מאד, גברתנים ודק-יגו, משופבים ובעלי בלורית, שתקנים ושוקקים, מתלוצצים ומדוכאים, בבגדי-צבע ובבגדי-עבודה, נשקד בידם, תרמילם על צדם, ו"שעת האפס" בלבם. כל אלה המתישבים מחדש על יד השולחנות, מקבלים את צלחתם וספלם, ואף מנת-חיבה וחיוך נעים מידי החברות והנערות, עמוסות הלב עד מאוד.

קב. כנרת (עמ' 174)

מ. חדש

יש השואלים עוד היום: "מדוע לא רצה לסגת?" ברור, שלא היו כל חישובים צבאיים להמשיך ולעמוד שם. היה לזה רק רקע פסיכי, פרי של חינוך משנים – נסיגה אינה באה בחשבון. פעולת נסיגה היתה זרה למושגים שלנו, ומי שהכיר את משה'לה, ידע, כי אצלו דבר זה הוא בלתי אפשרי שבעתים. הוא, שכל נפשו עוז וקוממיות ובוז לאויב, הוא ירכין את ראשו ויסוג? – לא, אין הדבר בא בחשבון, מוטב ליפול במקום.

הדבר נמשך רק רגעים בודדים. "זכור את ערב איזבח" – אמרתי. (שם אבדו לנו בקרב 17 חברים, מפני שלא ידענו לסגת). כנראה, שהתחיל מתחבט בעצמו בדבר, אם נכונה עמדתו או לא, והנה ראינו את צביקה ל. (סמג"ד, שהיה מפקד חזית צמח באותו בוקר), חוצה בריצה את הכביש ואחר הוא נופל לתעלה ואינו קם. משה'לה צעק – "צביקה, צביקה!" אך מענה לא היה, ובינתיים כמעט חלפה אפשרות הנסיגה. לא יכולתי להתאפק עוד וצעקתי למען ישמעו כולם: "חברה!

לסגת!" (לאחר זמן הודה משה'לה בפני שצדקתי). החברה התחילו נסוגים, או יותר נכון נמלטים ללא סדר וצורה. כל המהיר והזהיר – מציל את נפשו תחילה. נשארנו במאסף חבורה קטנה...

הנסיגה היתה קשה מאוד. זחלו בין קוצים ואבנים, בתעלות הכביש או לאורך החוף – מי שהצליח לרדת לחופה של הכנרת. לבסוף נשארנו שלישיה: גור, דן ואני. מתחת לאחת הגדרות מצאנו פצוע, התחלנו לגרור אותו, אך במהרה אפסו כוחותינו. משה'לה עבר על פנינו ואמר: "אין ברירה, מוכרחים לעזבו". היודעת את מהי ההרגשה, החותכת את בשרך כבסכין, כשעליך להפקיר כך חבר פצוע למען הציל את חייך? אולם ההגיון הוא קר... (אותו פצוע, חבר "מעגן", זחל כל היום, והגיע לפנות ערב למקם ריכוזם של הפצועים, הוא לבית החולים והבריא).

המשכנו לרוץ בשביל הצר לעבר דגניה – הזמן שנדרש לנו כדי לעבור אותם מאות המטרים נראה לנו כיובלות. רצנו הלאה. כעבור כמה מטרים נפצע דן – קיבל כדור בבטן. גור לקח את נשקו. העמסתיו על כתפי והמשכנו לרוץ. אך במהרה אזלו כוחותינו. הורדתיו, והוא המשיך לרוץ בעצמו עוד עשרות מטרים כשמבטנו נוזל דם. כך רץ עד שנפל חסר-אונים. תפסנוהו בידי והתחלנו לגרור אותו. הלכנו וסחבנוהו בעקשנות, נאנה מהחבטות. עודדנוהו: "עוד עשרים מטרים" ... "עוד עשרה מטרים" ... דומני שהיה הפצוע היחידי שנסחר מצמח.

בזאת נגמרה הנסיגה. אותה כברת דרך קצרה בין דגניה והמשטרה – היתה עקובה מדם עשרות חברים. יש הערכות שונות בענין פריצת הקו בצמח וסיבתה. ^[sic] דעתי היא, שהאויב למד לדעת את נקודת התורפה שבו. זו לא היתה מערכת הגנה היקפית, אלא פשוט קו קדמי ישר (מחוסר אנשים וציוד). הם עקפו אותו ופרצו בטנקים בין מנשייה לשער-הגולן ובאין מפריע לכדו את הכפר ואת בנין המשטרה.

ליד בנין "תנובה" היתה האנדרלמוסיה גדולה. אנשים הסתובבו מוכי בהלה, פצועים שכבו, ולא היה מי שיארגן את משלוחם לבית-החולים. בכל היתה מורגשת חולשה – באין יד מרכזת, מארגנת ומעודדת. המזל הגדול של אותו יום היה, כי האויב, לאחר שכבש את המשטרה, הרג בנסוגים והגיע כמעט עד למבואות דגניה – נעצר וחזר לכפר.

באותה תקופה היתה דגניה נתונה במשבר מיוחד. בתנאינו אז צריך היה להתגבר על קשיים מסוגים שונים: חוסר אנשים ומפקדים, חוסר נשק ואימון, עדיפות האויב וכו'. אך בפרשת דגניה לאחר מפלת צמח, צריך היה להתגבר בעיקר על המשבר הנפשי, לסגל לנפש מהלומה בהיקף כזה. צריך לדעת לספוג מהלומות, להילחץ לקיר תוך התגוננות נואשת – ועם זה לעמוד ברוח איתנה. זאת היה, לדעתי, הבעיה העיקרית, שעליה צריך היה להתגבר אותו יום בדגניה. האנשים היו מוכי תמהון, בהולים. בעיניהם עמדה הבעה של סומן-שאלה גדול. בכל שררה אנדרלמוסיה, שהיתה אחד מאותות המשבר הנפשי.

כיתתנו עברה קדימה ותפסה את העמדה השמאלית שבקו – העמדה היחידה שנשארה שלימה. אז בא משה'לה ומסר לי את פקודתו האחרונה: "אין אפילו מפקד אחד בכל הקו, תהיה אחראי לקטע מדרום לכביש עד הפרדס. וזכור – הוסיף – עליך להחזיר ללב האנשים את ההכרה, שאם היה מי שחשב, כי מצמח אפשר לסגת – הרי מכאן אין זזים". זו היתה הוראתו האחרונה. מכאן עבר לדגניה ב'. שם נפל, שם נכרת אותו טיפוס של גיבור עברי צעיר.

עברתי את הקו לאורכו. התמונה היתה עגומה. הפגזים הראשונים פגעו בעמדות המתבלטות. גופותיהם של שלושה חברים היו מוטלות רסוקות בין שברי העץ. האנשים היו מועטים, שכבו מדוכאים בחפירה, כשבעיני כולם תמהון ושאלה: מה יהיה? היו אלה אנשי דגניה – הותיקים והבנים. היה ראש מכסיף שבמשך שנים היה לנו כסמל. שם דמות שחותה עם כתפים יורדות, שמשא עשרות שנות עמל עליהן. כאן שוכב אב שכול ולידו בן יתום. והנה בת כיתתי – בעיניה אותו התמהון והתחינה: "מה יהיה?" והלאה עוד בחור עולה, ילד, רופא ומורה, וכן כמה מנסוגי צמח – כאלה היו פני הקו בתחילה. זכרתי את הוראתו של משה'לה והבנתי, כי זהו התפקיד.

הוצאנו את גויות ההרוגים מן העמדות. האנשים – חלקם הוצאו מהמקום, ורובם חולקו ואורגנו. היה צורך לעבור מאיש לאיש ולעודד – מאחד במלה טובה, השני בטפיחה על הכתף והבטחה סתמית, לשלישי הספיק מבט עינים. אך יש וצריך היה גם לאיים באקדח ולשלוח אגרוף קמוץ מול פרצוף מתמרד. ולכולם דרושות היו אותן שתי המלים: "יהיה טוב". והאנשים התחילו להסתגל.

* (עמ' 176)

כל אותו יום ה-18 במאי לא פסקו היריות וההפגזות. ברור היה, שזוהי רק אש מרככת, וחיכינו ללילה כדי שנוכל להתחפר. בינתיים התארגנה מפקדה, (אשר לאנשי כנרת היה חלק נכבד בה). האנשים חולקו לתפקידים. אספקת אוכל ומים התחילה להסתדר, אך המחסור באנשים, וביחוד באנשים רעננים, היה רב.

עם ערב התחילו להתחפר. לא קלה היתה העבודה, וחסרו גם כלים. יצוין במיוחד אותו ותיק מעובדי הבנות, שחפר ללא ליאות, בשקידה שקטה, ובעיקר בקור רוח. לחפור, "לחכנס לאדמה" – מונח יסודי בקרב. בלילה נערכה התקפת-נגד של הפלמ"ח. מטרתה היתה – כיבוש המשטרה. ונעים היה לאותם אנשי החפירה המדוככים לראות את הפלמחאים יוצאים בחשכה, מצוידים ומסודרים כראוי – כיתה אחרי כיתה, מחלקה אחרי מחלקה. הכל ליוו אותם במבט של "הצליחו, הצליחו". כה נחוץ היה לרוחם של מגיני דגניה והעמק כולו איזה נצחון קטן להאחז בו. אך הוא לא בא. הם הגיעו עד הפירצה שבקיר הבנין, נתקלו באש חזקה והיה הכרח לסגת. באותו לילה נעזבו גם שער-הגולן ומסדה. דרשנו, שהדבר לא יודע בקו. אך הלהבות שעלו משם עשו את שלהן – כל זה לא הוסיך עוד.

במשך הלילה קיבלנו גם מעט תגבורת. לקו הוכנסו יותר צעירים וחלק מהקשישים הוצאו. היו בסביבה גם עוד כוחות תגבורת רעננים, אך כנראה שמרו עליהם לשעת הדחק. היום הרביעי עבר תוך הפגזות ואש מכונות ירייה כבדות לסירוגין – פעם פחות ופעם יותר. התצפיות בישרו התבססות הערבים והצבת כליהם מול דגניה.

עם רדת הלילה הוסיפו להעמיק את החפירות, לפחות מחילות לזורקי הבקבוקים. הגיע גם יורק להבות (אמצעי מלחמה בטנקים). היה זה מכשיר גדול ומסורבל, שניתן לנו בלויית הסברה רופפת כיצד להשתמש בו. בקושי העברנוהו לקו. חפרנו לו חפירה גדולה ליד השער, ועם דמדומי בוקר הצלחנו להכניסו לאדמה, להסוותו וללמד איש להפעילו. ואף על פי כן – בשעת הצורך לא פעל. היתה זו הופעה רגילה בימים ההם בסוגי הנשק שלנו. במשך הלילה הגיעה עוד תגבורת – כיתות מעמק יזרעאל, קורס מ.כ. גדנ"ע, הוספנו אנשים לקו, החלפנו מקצתם של העיפיים. ערכתי רשימה שמית של הקו בדגניה א'. היה מנתה 67 איש.

עם דמדומי הבוקר של יום חמישי, 20 במאי, החלה ההתקפה. לא קדמה לה הפגזה קשה במיוחד, וקשה היה לנחש את בואה. מעמדתו של אורי – עמדת כנרת – ראינו טור טנקים נע על הכביש הראשי מהמשטרה לעבר דגניה. מיד נשלחה הודעה למפקדה. האנשים הוזעקו. הטנק הראשון התקדם בכיוון לעמדתו של אורי ואלו היתה פנו מן הכביש, התפרשו בשדה והתקדמו בשרשרת מול הקו. הטנק הראשון נפגע מפגז פיאט ונשאר עומד במקום, והמכונה המשיכה לעבוד (הפיאטיסט נפצע אותה, שעה). לידו נראו גם חיילים סורים, שהתקדמו מצד חוף הכנרת. אנשי העמדות העסיקו אותם ולא נתנו להם את האפשרות להתגלות.

והנה באה קריאה מצד גן-מולה: "הטנקים על החפירה, לבוא לעזרה עם פיאט!" לקחתי את הפיאטיסט שנשאר ורצנו. תוך ריצה הסביר לי את תפקידי כמס' 2 (מחמת חוסר תעלת קשר בכביש בקטע של כמה מטרים היה עלינו לרוץ מסביב). כשהגענו, ראינו טנק עומד על החפירה, מצד אחד בוערת השרשרת שלו – פעולתם של בקבוקי מולוטוב. ואלו מכונת היריה שלו ממשיכה לירוק אש לארכה של החפירה. התקדמנו למרחק 15 מ' ממנו ושם, בעיקול החפירה, התקומם הפיאטיסט בקור רוק מפליא, כיוון את הכלי וירה. ללא תוצאות. אז התרומם שוב הבחור, הקלעים רצדו בתל האפר סביבו, אך הוא – לאט ובשקט – כיון היטב וירה שנית, ומכונת היריה נשתתקה. נפתח אשנב מפויח ושחור יצא הטנקיסט כשידיו למעלה. נזרק עליו רימון והוא נפל חצוי בפנים, חציו בחוץ. וכך בער עם הטנק הבער. חברו נשרף בפנים. טנק שלישי – לאחר שפרץ את הגדר, הגיע גם הוא עד החפירה. משום-מה נסוג ועמד ממול לקו. ושוב התרומם אותו פיאטיסט – חבר בית-קשת, ירה בו פגז שלא התפוצץ ובאותו זמן קיבל רסיס במצח. חבשתי אותו, והוא, בשכבו כך פצוע בתעלה, הורה לי את השימוש בכלי. המשכתי אך תוצאות ממשיות לא השגתי, על טנק זה לחם עוד אחד. בפרדס רבצה המחלקה של קורס מ.כ. מפקדם יצא החוצה, זחל בין הקוצים, הגיע למרחק מטרים אחדים מהטנק וזרק בו בקבוק. פתאום התלקח כולו. הצהלה בקו היתה רבה, אך כשם שנדלק בבת אחת, כך כבה בבת אחת (כנראה שחומר הבערה לא היה טוב).

חילי-הרגלים של האויב כמעט לא הופיעו. אפשר היה להבחין בהם פה ושם כשהם מסתתרים מאחורי ערימות חציר שבשדה, אך לפעולה נגד הקו לא הופיעו. הורגש מיפנה רציוני בכל מהלך הענינים, מצב-הרוח עלה בבת אחת. היו עוד נסיונות של התקרבות כלי רכב משוריינים, אך לטוח קרוב לא הגיעו. שני משוריינים נפגעו מיריות תותח אנטי-טנקי שהוצב בבית-ירח וכנראה שהלהבה הגדולה שפרצה בהם לא עודדה עוד משלוחים כאלה. כן חג מעל לדגניה אוריון שלהם. היה מנמיך טוס ויורה, אך לא גרם כל נזק.

האויב החליש את אשו. המתוחות פגה. האנשים התפרקו. בכל ראית פנים שמחות ובהן הבעה של נצחון. עברו מעמדה לעמדה, קלטו וסיפרו שמועות. לפנות ערב הודיע אורי מתצפיתו על 19 מחלקות שיצאו מצמח בכיוון לתל-אליקאסר.

עם דמדומי בוקר סיירתי לאחרונה את הקו. בכל הורגשה התפוררות: באנשים, בנשק המפוזר, בשמיכות המתגלגלות ובשיירים של מיצרכי אוכל.
כיום, לאחר שנה, הכל נהפך סמלים: החברים שנפלו, המאורעות שנתרחשו, ומעשה הטנק. הוא נשאר עומד על אותה חפירה בגן-מולה. נהפך להיות מצבת-זכרון. קרובים ורחוקים באים לחזות בו. ילדים מתחנכים עליו – זהו גודלה של תקופה.

אהרן ישראלי